

РОЗДІЛ 3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ: ТЕОРІЯ, УКРАЇНОЗНАВСТВО, РЕГІОНОЗНАВСТВО

УДК 911.3

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

С. М. Шевчук

S_Sevchuk@online.ua

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна*

Питання періодизації розвитку суспільно-географічної науки є однією з її основних теоретичних проблем, яка може бути розв'язана у просторово-часовій та галузевій площині. Географія володіє сьогодні низкою схем, що стосуються періодизації її розвитку і передбачають виокремлення періодів та етапів розвитку світової географії в цілому, географічної науки в Україні, суспільної географії. Однак існуючі моделі періодизації є схематичними і не повною мірою відображають хід розвитку суспільно-географічної науки, у ці моделі не вкладається розвиток її наукових шкіл.

Концептуальні основи дослідження наукових шкіл у суспільній географії в Україні дають змогу розглядати розвиток науки як послідовність відповідних етапів та періодів, що змінювалися під впливом загальносвітових тенденцій розвитку географічної науки і внутрішніх соціокультурних умов розвитку науки в Україні. Окреслені етапи та періоди розвитку наукових шкіл різняться між собою умовами, змістом, основними характеристиками тематики досліджень і тенденціями розвитку суспільно-географічних шкіл. Еволюція суспільної географії відбувалася також під впливом розвитку науки загалом. Кожна наукова парадигма і національна наукова школа в суспільній географії мали свій історичний цикл розвитку, у межах якого виділяються етапи її розвитку, зміна об'єктно-предметного трактування науки в ході її розвитку зумовлювала зміну парадигм, шкіл-напрямків, по-різному формувалися і науково-освітні школи та школи як дослідницькі колективи.

Школа суспільної географії в Україні упродовж кін. XIX – поч. XXI ст. пройшла шлях становлення та розвитку, для неї була характерна наявність різних світоглядних та дослідницьких підходів. Вони відобразилися в різних наукових концепціях, у межах яких розвивалися наукові школи різних типів, що реалізовували еволюцію суспільно-географічної науки. Пізнання послідовного ходу розвитку наукових шкіл в межах виокремлених етапів дає змогу об'єктивніше простежити, крізь призму часового зрізу, основні тенденції їхнього розвитку та вписати конкретні наукові школи у певні реалії суспільної географії в Україні. Узявши за основу критерії об'єктивні умови розвитку

суспільно-географічної науки в Україні, що, безперечно, зумовлювали загальні тенденції її розвитку, формували організаційну структуру, опосередковано, а часом і безпосередньо визначали тематику наукових досліджень, а отже, й детермінували особливості зародження, формування, становлення та функціонування наукових шкіл. Отже, процес формування наукових шкіл суспільної географії в Україні структуруємо за етапами та періодами: 1-й етап – кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (1873–1921): 1873–1904 рр.; 1905–1917 рр.; 1918–1921 рр.; 2-й етап (1922–1991): 1922–1933 рр.; 1934–1963 рр.; 1964–1990 рр.; 3-й етап – кін. ХХ – поч. ХХІ ст. (1991–2015): 1991–2015 рр. (табл. 1).

Таблиця

Етапи та періоди розвитку наукових шкіл у суспільній географії в Україні

Етапи	Періоди	Характеристика етапу		Видатні вчені – лідери наукових шкіл
		Провідні концепції	Провідні центри	
Український (1991–2015 рр.)	Інтенсивний розвиток 1991–2015 рр.	Геосистемна, сталого розвитку	Київ, Львів, Харків, Одеса, Чернівці, Сімферополь, Тернопіль	М. Паламарчук Л. Руденко М. Пістун Я. Олійник О. Шаблій Ф. Заставний А. Голіков Л. Немець К. Немець О. Топчієв Я. Жупанський В. Руденко М. Багров О. Заставецька
	Поступальний розвиток 1964–1990 рр.			
Радянський (1922–1990 рр.)	Поступальний розвиток 1964–1990 рр.	Районно-комплексна	Київ, Львів, Харків, Одеса, Чернівці, Сімферополь	М. Паламарчук Д. Богорад М. Пістун Л. Корецький М. Шраг О. Ващенко Ф. Заставний О. Шаблій А. Голіков І. Мукомель О. Топчієв М. Ігнатенко Я. Жупанський І. Твердохлебов
	Знищення та відродження 1934–1963 рр.			

	Оформлення 1922–1933 рр.	Хорологічна антропогеографічна, галузево- статистична, районна	Харків, Київ, Львів, Одеса, Кам'янець- Подільський, закордонні центри – Відень, Прага, Подебради	С. Рудницький К. Воблій А. Синявський В. Геринович К. Дубняк О. Сухов В. Садовський В. Кубійович
Російсько-австрійський (1873–1921 рр.)	Становлення 1918–1921 рр.	Країнознавча, антропогеографічна, галузево- статистична	Київ, Львів, Харків, Одеса	С. Рудницький К. Воблій А. Синявський В. Садовський В. Геринович О. Сухов
	Зародження 1905–1917 рр.		Київ, Львів	С. Рудницький К. Воблій
	Витоки 1873–1904 рр.		Київ, Львів	В. Антонович М. Грушевський П. Чубинський Г. Величко

Перший етап охоплює часовий проміжок кін. ХІХ – поч. ХХ ст., з ним пов'язано становлення суспільно-географічної думки в Україні, обґрунтування її теоретичних основ (визначення об'єктно-предметної сфери, місця в системі наук та завдань), її становленням як вищівської дисципліни, появою перших університетських кафедр, і, безперечно, особливими умовами розвитку – з одного боку, в стані імперіалістичної залежності, а з іншого, українського національного відродження. На цей етап припав вихід перших підручників з економічної географії та антропогеографії України, оформлення перших науково-освітніх шкіл Києва та Львова. Заклалися й основи для формування персональних наукових шкіл С. Рудницького, К. Воблого та А. Синявського. Хронологічно перший етап розвитку наукових шкіл суспільної географії в Україні обмежений 1873 р., (саме тоді у Києві було відкрито ПЗВРГТ, а Львові НТШ, вони стали осередками суспільно-географічних досліджень території України, у їхніх структурах відбулося обґрунтування географії як науки та почали формуватися перші школи-напрями й перші персональні наукові школи). У межах цього етапу ми виокремлюємо три періоди, ключові події яких пов'язані з виходом у світ праці С. Рудницького (1905 р.), яка заклала основи сучасної географії в Україні; з 1918 р., що кардинально змінив хід історії української нації: було проголошено незалежність України, відкрито УАН, що поклато офіційний початок розвитку національної науки (з-поміж перших академіків був економіко-географ К. Воблій), її організаційної розбудови, формування наукових шкіл тощо. Загалом протягом цього етапу спостерігалось зародження та становлення національної школи суспільної географії в межах антропогеографічного та галузево-статистичного напрямів, відбулися перші захисти на здобуття наукових ступенів докторів географії українськими вченими, почали оформлятися регіональні науково-освітні та персональні наукові школи.

Другий етап безпосередньо пов'язаний з умовами розвитку самої науки в складі тоталітарної держави СРСР. Водночас на цьому етапі упродовж 1920–30 рр. відбувався розвиток за межами України, куди було перенесено західноукраїнську наукову школу, що сформувалася в межах Львівського університету та НТШ. На українських землях у складі СРСР у 1920-х рр. відбулося оформлення власної наукової школи економічної географії, працювала УАН, а згодом і перша географічна установа академічного типу – УНДІГК, було закладено персональні наукові школи, а головно – відбувався активний пошук теоретико-методологічних засад науки, що відобразилося у формуванні різних напрямів та виходу низки праць із проблем економічної географії. Основними науково-освітніми школами розвитку науки були Харків, Київ, Одеса, де постали наукові школи С. Рудницького, К. Воблого, О. Сухова відповідно. Після 1934 р. на підрадянській Україні, а з їх окупацією СРСР і на західноукраїнських землях з 1945 р. економічна географія аж до 1991 р. розвивалася в тісних рамках районно-комплексного напрямку. Визначення панівної концепції районної школи як районно-комплексної базувалося на вченнях про ТПП, ЕГП, ТВК та ЕВЦ. Особливе місце належало теорії економічного районування, що, власне, і дає підстави говорити про формування районної школи в економічній географії України. Незважаючи на складні умови розвитку економічна (згодом економічна та соціальна) географія в Україні мала низку фундаментальних теоретичних розробок та практичних напрацювань.

Хронологічно другий етап розпочався в 1922 р., коли більшість українських земель були по-насилницькому включені до складу СРСР, а решту окупували Польща, Чехословаччина та Румунія. Упродовж цього етапу суспільна географія в Україні протягом майже 70 років розвивалася в колоніальних умовах. Зрозуміло, що протягом такого тривалого в часі етапу умови, характер та особливості розвитку науки змінювалися. Ми акцентуємо увагу на ключових датах, що визначили три періоди в розвитку науки. Період українізації 1922–1933 рр. виявився найбільш ліберальним для радянської географії України, оскільки наука ще не була поставлена на марксо-ленінські рейки, а тому в умовах свободи наукового розвитку суспільно-географічне знання якісно диференціювалося (географія людини, галузева статистика, хорологія, краєзнавство та ін. напрями), в Україну з післявоєнної еміграції повернулися патріархи новітньої географії Г. Величко та С. Рудницький. Останній у 1927 р. очолив заснований ним УНДІГК; якісна диференціація суспільно-географічних досліджень спостерігалася і у ВУАН, де збільшилося число академіків-географів. У цей же період як потужний науковий центр формується закордонний осередок суспільно-географічної науки, що був перенесений до Чехословаччини українськими ученими (Український вільний університет, Українська господарська академія, Український високий педагогічний інститут). Завершився цей період 1933 р., коли в Київському державному університеті було відкрито першу в Україні кафедру економічної географії на чолі із К. Воблим. Ключовим у розвитку наукової школи суспільної географії в Україні стає і 1934 р., з яким, відповідно, пов'язаний

початок нового етапу в розвитку наукових шкіл. Саме тоді вийшла постанова радянського уряду щодо викладання економічної географії, вона заперечила будь-які альтернативні напрями розвитку науки, винятком став лише напрям, обґрунтований районною школою М. Баранського. У тому ж році було розгромлено УНДІГК, розпочалися репресії проти С. Рудницького як лідера напрямку географії людини та його наукової школи, сформованої в цій установі. Не оминув репресивний режим й інших тогочасних лідерів наукової школи суспільної географії, які представляли інші наукові напрями, та мали вже сформовані потужні наукові школи: акад. К. Воблого (був змушений відмовитися від галузево-статистичного підходу у дослідженнях й прийняти ідеї районного напрямку), А. Синявського (як теоретик районного напрямку в науці, змушений був утікати від переслідувань радянського режиму, оскільки його категорії «економічного району» та «економічного ландшафту» не пов'язувалися з ідеологічним вченням М. Баранського), Г. Величка, В. Гериновича, К. Дубняка та О. Сухова. У період 1934–1963 рр. було фактично знищено суспільно-географічну школу в Україні в передвоєнний період та поступово відроджено в післявоєнний. У передвоєнні роки економіко-географічна наука в УРСР була представлена невеликою кількістю викладачів кафедр економічної географії Київського та Харківського університетів та однойменного відділу АН УРСР. У цей час із попередньої когорти вчених продовжував працювати лише К. Воблий. Потужний осередок розвитку суспільно-географічної науки діяв у Львові, що визначався діяльністю В. Кубійовича в межах НТШ. Післявоєнний період розвитку наукової школи суспільної географії в Україні позначився її поступовим відродженням, що виявилось найперше у відновленні роботи чи відкритті кафедр економічної географії на українських землях, які тепер об'єдналися в межах однієї держави. Кафедри економічної географії відновили свою роботу в Київському (К. Воблий), Харківському (Ф. Трипілець) та Одеському (О. Смирнов) та були відкриті у Львівському (О. Ващенко) і Чернівецькому (Г. Ваньков) університетах, а також у Сімферопольському педагогічному інституті. Майже відразу після смерті К. Воблого в 1947 р. було ліквідовано відділ економічної географії Інституту економіки АН УРСР. У цей період в УРСР з'явилися перші доктори географічних наук зі спеціальності «економічна географія» – О. Діброва (1957 р.), М. Паламарчук (1959 р.), Д. Богорад (1961 р.). Вони стали лідерами школи радянської економічної географії в Україні, започаткували нові напрями в науці та створили потужні персональні наукові школи. Особливе значення в еволюції наукової школи суспільної географії в Україні мав 1964 р., коли в структурі АН УРСР було відкрито СГ АН УРСР під керівництвом економіко-географа М. Паламарчука. Із цього часу розпочався активний розвиток теоретичних основ школи районно-комплексної економічної географії в Україні, що позначився розробкою теорії комплексоутворення в галузях виробництва та реалізацією низки практичних досліджень з економіко-географічного вивчення території України. Отже, із середини 1960-х рр., хоч і в обмеженому організаційному вигляді, в Україні відбулося відродження академічної економічної географії. На цьому етапі остаточно оформилися

сучасні науково-освітні школи в Києві, Львові, Харкові, Одесі, Чернівцях та Сімферополі, а на їх базі сформувалися персональні наукові школи М. Паламарчука, М. Пістуна, Л. Корецького, О. Ващенко, Ф. Заставного, Ф. Трипільця, А. Голікова, О. Смирнова, І. Мукомеля, О. Топчієва, М. Ігнатенка, І. Твердохлебова.

Третій етап охоплює часовий проміжок від 1991 р. до наших днів і безпосередньо пов'язаний з якісно новими умовами розвитку науки. На цьому етапі відбулася стрімка диференціація досліджень у межах традиційних питань соціально-економічної географії, що сприяє закономірній еволюції науки у суспільну географію. Розширився спектр суспільно-географічних досліджень, передовсім з огляду на розгляд проблем українознавства, взаємодії природи і суспільства, галузей географії населення, соціальної та політичної географії. Розвиток академічної науки забезпечується роботою ІГ НАНУ та інших академічних установ, подальшого розвитку отримали регіональні науково-освітні школи із відповідними персональними науковими школами: київська (Л. Руденко, Я. Олійник), львівська (Ф. Заставний, О. Шаблій), чернівецька (Я. Жупанський, В. Руденко), одеська (О. Топчієв), харківська (Л. Немець, К. Немець).

УДК 911.372.32 (477.63)

ФОРМУВАННЯ НОВИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ ФУНКЦІЙ АГЛОМЕРАЦІЙ З ПОЗИЦІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ВІЗУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ)

Л. І. Зеленська

lubov.zelenska@gmail.com

*кафедра фізичної та економічної географії, Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна*

Географічний простір, в якому знаходяться міські агломерації Дніпровського регіону, мешкає значна частина населення (~70%), сконцентровані значні економічні ресурси: технологічні, соціальні, політичні. Міські агломерації в межах області (Дніпровсько - Кам'янська, Криворізька, Нікополь - Марганецька, Павлоградська) відіграють провідну роль в розвитку прилеглих територій регіону та вагому роль в розвитку територій країни. Функції агломерацій постійно модернізуються і під дією комплексу географічних факторів змінюються, де домінували промислові, транспортні, політичні, інформаційно-комунікативні та ін., виникають функції sustainable development – стійкого розвитку агломерацій за рахунок розширення рекреаційних функцій. У даній публікації розглянемо формування відносно нових рекреаційних функцій з точки зору гуманітарної географії, а саме, апробуємо підхід, коли предметом дослідження є об'єкти матеріальної культури як візуальні свідчення формування агломерацій. Ідея використання міських візуальних образів пов'язана з науковою проблемою гуманітарної